

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

327(474/476:470:485)«15»

Дмитро Ващук
Київ

ДО ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (ІНСТИТУТ «СТАРИНИ» ЗА МАТЕРІАЛАМИ 32-Ї КНИГИ ЗАПИСІВ)¹

У статті на матеріалах 32-ї Книги Записів Литовської метрики проаналізовано функціонування інституту «старини» у повсякденному житті мешканців Великого князівства Литовського.

Ключові слова: повсякдення, інститут «старини», Литовська Метрика.

В статье на материалах 32-й Книги Записей Литовской метрики проанализировано функционирование института «старини» в повседневной жизни жителей Великого княжества Литовского.

Ключевые слова: повседневность, институт «старини», Литовская Метрика.

In article on materials of the 32-nd Book of inscriptions of the Lithuanian Metrica functioning of institute of the «old times» [«starina»] in an everyday life of inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania is analyzed.

Key words: everyday life, institute of the «old times», Lithuanian Metrica.

¹ Стаття була підготовлена за підтримки дослідницької дотації КІУС Альбертського університету (з Вічного фонду ім. Олександра і Галини Кулагиних)

Консервативний характер політики уряду Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) на анексованих землях, який спрямовувався на дотримання старовинних звичаїв та традицій, неодноразово підкреслювався в історіографії кінця XIX–XX ст.² Водночас окремі сучасні дослідження спростовують буквальноне сприйняття постулату «старини не рухаємо, а новин не вводимо»³. Об'єктом наукового аналізу в цій публікації стали документи 32-ї Книги записів Литовської Метрики стосовно функціонування інституту «старини» у повсякденній практиці ВКЛ.

Адміністративне регулювання

Важливим обов'язком луцького старости було облаштування кордонів Волинської землі. Так, 17 серпня 1549 р. луцький староста, князь Андрій Михайлович Сангушко-Коширський, отримав від королеви Бони розпорядження разом із підкоморієм бельським, старостою ковельським, паном Олександром Лашем врегулювати питання кордонів з Бельським повітом, оскільки «тые границы не слушным обычаем суть вделанные»⁴. Про який саме «обычай» йдеться, а також про його давність з документу не відомо.

² Докладніше про це див. статтю: *Ващук Д.* Непорушність «старини»: «консерватизм» державної політики Великого князівства Литовського чи історіографічна традиція кінця XIX – першої третини XX ст.? // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Випуск 6. – К., 2006. – С. 423–438.

³ *Кром М.* «Старина» как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – нач. XVII вв.) // *Medievalia ucrainica: ментальність та історія ідей.* – Т. III. – К., 1994. – С. 68–85.; *Ващук Д.* Рецепція норм «Руської Правди» в пам'ятках права Великого князівства Литовського (на матеріалах обласних привілеїв другої половини XV ст.) // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. – Т. I. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2005. – С. 136–142; *Ващук Д.* «Старина» як інститут регулювання економічних відносин у Великому князівстві Литовському (кінець XV – перша третина XVI ст.) // *Тетра cossacorum: студії з давньої і нової України.* Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – К., 2007. – С. 415–433; *Blanutsa A., Vashchuk D.* 'Old Ways' versus 'Novelties in the Legal and Economic Sources of the Grand Duchy of Lithuania ca. 1450–1700 // *Lithuanian Historical Studies.* – Vol. 12 (2007). – Vilnius: Lithuanian Institute of History, 2009. – P. 19–40; *Ващук Д.* Дотримання та використання інституту «старини» у Великому князівстві Литовському в достатутівий період (на прикладі земської служби) // *Україна Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського.* – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Т. I. – С. 34–42.

⁴ Российский государственный архив древних актов (далі. – РГАДА). – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 88 об.

Економічні сюжети

У 1548 р. королева Бона «водлуг звичаю» та з «наукою» відправила своїх служебників: каноніка варшавського, писаря господарського, князя Ядама Пилюховського, Томаша Каменського та Миколу Лисаківського до Городенського староства з метою проведення ревізії у господарських замках і дворах та складання відповідного реєстру. Крім цього, посланці отримали повноваження в разі необхідності вчинити правосуддя між королівськими підданими та місцевими урядниками «водлуг права»⁵. Останнє розпорядження не суперечило окремим статтям Розділу 6 Першого Литовського Статуту (далі – ПЛС)⁶. Тобто, «нова старина» у вигляді норм ПЛС активно діяла на практиці.

Підданим Рогачівської волості⁷ вдалося відстояти свою «старину» у справі з місцевим намісником Павлом Пелжинським. Спершу вони скаржились королеві Боні про те, що той «на потребу свою с купьями своїми до мыть иньшихъ их подводу посылаешъ над повинность ихъ стародавнюю». Вислухавши обидві сторони («промежку васъ досмотривъши») господариня підтвердила давні права позивачів (1548 р.). Зокрема, надавати підводи вони зобов'язувались «водлугъ повинности своее стародавньої» від села до села, від села до замку при замкових потребах та при замковій потребі господарській⁸. По друге, тому ж засіданні розглядалась справа між підданими тієї ж волості з села Лучицького та намісником Павлом. У позові вказувалось, що вони «здавѣна за воз сѣна з дыму по два гроши платити на кожъдый рокъ суть повинни, и ты, дей, и тые п(е)н(я)зи за сено з нихъ берешъ и сено имъ над повинность ихъ косити велишъ». Саме це визнав і намісник, тому справа повністю вирішилась на користь позивачів. Крім цього, Бона наказала своєму уряднику «подданныхъ лучиньцовъ водлугъ сего листу нашего заховаль и над повинность ихъ стародавнюю, штобы еси имъ **кривьдъ никоторыхъ не дѣлаль и новинъ не уводилъ** (виділено нами. – Д. В.)»⁹. З цим же намісником судився піп рогачівський стосовно того, що Павло судить його церковних людей та вини і пересуди бере з них на свою користь. Вислухавши обидві сторони, королева задовольнила скаргу священника та «тобѣ (наміснику. – Д. В.) усне розказали, такъ и симъ листомъ нашимъ приказуемъ, штобы еси

⁵ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 17 об–18 об.

⁶ Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут (1529 г.). – Вильнюс, 2004 – С. 184–185.

⁷ На нашу думку, мова йде про с. Рогачів Луцького повіту (Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. – М., 1892. – С. 224).

⁸ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 16–16 об.

⁹ Там само. – Л. 17.

у тые люди церковъные над повинъность ихъ не вступоваль ся и ихъ не судиль, ани радиль, пересудовъ и винъ з нихъ не браль, и кривды оному попу и людемъ его над повинъность ихъ стародавнюю не дѣлал». Водночас люди церкви Св. Кузьми та Дем'яна зобов'язувались відбувати замкові стародавні повинності¹⁰. У цьому випадку інститут «старини» повністю спрацював, оскільки підсудність підданих своїм власникам була закріплена ще в уставній грамоті Волині з 1452 р¹¹, а на цей час вже була нормою ПЛС (Р. 6 Арт. 6: «Тѣж естли бы была кривда которому подданому нашому, землянину або человеку, от слуг або от людей князьских або панских, кром кгвалту або наездки домовое, а о иншие вси жалобы, ани мы, ани воеводы наши по люди князьские або панские не маем децких давати, олиж первой обослати того пана, чие люди ест, а жадаючи от него, абы справедливость вчинил перед вижом нашим або перед врадниковым»¹². Тобто, підсудність приватновласницьких підданих воеводі стосувалась кримінальних справ пов'язаних із наїздом¹³.

Свою «старину» відстоювали також бояри Клецького замку. Вони звинуватили місцевого старосту, пана Петра Кірдієвича Мильського та його підстаросту в порушенні давніх звичаїв та ПЛС. Зокрема, збільшили плату «повежного» з одного гроша до дванадцяти, вижового та децкового з 12-ти грошей до 50-ти, оглядного з 1 гроша за кожну рану до 12-ти; судять та стягують судові штрафи та сребщизну з подвірників, спеціаль-

¹⁰ Там само. – Л. 19 об.–20.

¹¹ «Ст. 5 ...а людей их не судити и не радити, судити имъ самымъ люди свои и вины брати кожному з своего человека» (*Ващук Д.* «АБЫХМО ДЕРЖАЛИ ИХЪ ПОДЛЕ ПРАВА ИХ ЗЕМЛИ» (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.). – К., 2009. – С. 160).

¹² *Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э.* Первый Литовский Статут... – С. 186–187.

¹³ Докладніше стосовно наїздів див.: *Gąsiorowski A.* Dobrzy i podlejsi. Przyczynę do dziejów kary w późnośredniowiecznej Polsce // *Czasopismo prawno-historyczne.* – 1985. – Том XXXVII. – Zeszyt 2. – S. 89–99; *Мальченко О.* Шляхетські наїзди у світлі маєткових актів кінця XVI – першої половини XVII ст. (військовий аспект) // *Київська старовина.* – 1997. – № 3–4. – С. 94–113; *Блануца А.* Соціально-станова зумовленість шляхетських наїздів на Волині у другій половині XVI ст. // *Укр. іст. журн.* – 2003. – № 4. – С. 103–111; *Блануца А.* Шляхетські наїзди у Великому князівстві Литовському за матеріалами Литовської Метрики I третини XVI ст. // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: історичні науки.* – Т. 18: На пошану професора В. С. Степанкова. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 76–84; *Гулевич В.* «Наїзди» у русько-литовському праві XV – кінця XVI ст. (Розвиток і еволюція права на прикладі наїздів) // *Просемінарії. Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури.* – Вип. 5. – К., 2003. – С. 33–63; *Старченко Н.* Дещо про спокусу джерел та пастки інтерпретацій (на прикладі справ про шляхетські наїзди на Волині наприкінці XVI ст.) // *Укр. іст. журн.* – 2009. – № 6. – С. 165–182.

но затягнуть процедуру судового засідання з метою збільшення оплати судових витрат. Зважаючи на це вказані бояри просили королеву Бону відмінити ці нововведення. Для вирішення справи господариня надіслала старості свого листа (5 липня 1549 р.) з чіткою вказівкою спочатку з'ясувати правдивість слів бояр і, у випадку їх підтвердження, «водлугъ стародавнього звичаю, абы ся в томъ заховал». Щодо порушення норм ПЛС (оплата судових витрат), то Бона веліла старості дотримуватись документу¹⁴, оскільки тут прямо порушувався Р. 6 Арт. 27, в якому визначалась оплата вижового та децькового: «...а державцовым вижом и децьким, которые недавно названы державцами, а первой званы тивунами – по дванадцати грошей...»¹⁵. Чим закінчилась ця справа, наразі нам невідомо.

Кринські міщани привілеєм Бони від 16 липня 1549 р. були зобов'язані «водлугъ стародавнього звичаю и повинности своее» сплачувати до королівської скарбниці капщизну та інші податки. Які самі інші – у документі не вказано. Проте у диспозиції першої частини привілею господариня чітко визначила розміри окремих виплат: з кожної волоки кращого ґрунту – 55 грошей литовських в рік, гіршого ґрунту – 40 грошей; на приїзд короля чи королеви (власне Бони) – з кожної волоки на стацію «по солянице овъса верховатой мери давати»¹⁶. Наскільки вказані грошові норми відповідали «старині» у документі не вказано.

На «давний звичай» опирались городенський радця Федір Яцькович та писар Петро Шамотула у справі з городенськими євреями (22 травня 1549 р.). По-перше, позивачі, пред'явивши лист короля Сигізмунда I Старого до небіжчика, городенського старости, пана Станіслава Петровича, стверджували, що євреї разом із міщанами мали сплачувати сребщизну у такій пропорції: «мещане – три грошы, жидова – четвертый грош». На свій захист відповідачі – Мошко Іюдич, Мисан Хацькович і Тобіаш Аврамович – показали квитанцію городенських міщан Адама Мискевича та Павла Петровича щодо повної сплати сребщизни у такій кількості: «коли на место Городенское положоно было сребщизны сто копь грошей, тогда они отъ жидовъ городенскихъ у помоч с тымъ копь грошей взяли пятьнацать копь грошей и с того ихъ квитовали». Крій цього євреї повідомили, що точну суму королівський лист не визначав, а «только на старый звичай ся стягаеть». Враховуючи ці обставини Бона встановила розмір виплат: якщо на місто буде встановлено 100 кіп грошей сребщизни, то на долю євреїв припадало 17 кіп¹⁷.

¹⁴ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 78 об – 81.

¹⁵ Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут... – С. 194.

¹⁶ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 83–84.

¹⁷ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 62 об–64.

По-друге, міщани повідомили про те, що «до печи и с печи плитницъ н(а)ших городенскихъ водлугъ стародавнього звичаю, а повинности своее плиту носити посылають», а євреї згідно із давнім звичаєм не допомагають. Доказом став королівський лист до покійного городенського старости, пана Юрія Радзивіла, яким урядник отримав розпорядження розібратись у ситуації та у разі правдивості слів міщан зобов'язати євреїв виконувати повинність. У відповідь євреї показали свідчення деяких городенських зем'ян та міщан, «которые за онымъ добровольнымъ сознаниемъ перед урядомъ нашимъ замковымъ городенскимъ дѣлали, ижъ к тому ношению плиты николи повинни не были». Тому і по цьому питанню євреї знову вийшли переможцями¹⁸. Ці два епізоди засвідчили як можна було у залі суду маніпулювати інститутом «старини». У першому випадку «звичай» (розмір сребщизни) не був кількісно зафіксований у королівському листі, що і стало приводом до позову в якому міщани намагалась зменшити свої виплати сребщизни. У другому ж позивачі взагалі приховали факт судового засідання, а лише показали розпорядний лист Сигізмунда I Старого.

В іншій справі між людьми озерищськими та усятськими з вітебським воєводою Матеєм Войтеховичем (4 вересня 1533 р.) відобразилось порушення «старини». Перші скаржились королеві Боні на те, що з початком управління вітебські урядники почали забирати їх під свій присуд та «многие новины им над их пошину уводитъ» і просили зберегти старовинні звичаї. Однак у змісті скарги не зазначалося, що вказані волості насильно приєднані під присуд воєводи. Крім цього, відсутня інформація про проведення судового засідання стосовно встановлення правдивості обвинувачення. Однак для королеви було достатньо слів позивачів для прийняття рішення на їх користь. З метою зберегти вказаних осіб, «яко людей украинных», у милості господарській та при старовинних повинностях, Бона порушує «старину» та звільняє волосних людей з-під воєводського судочинства: «не маєт ихъ, ани панъ воєвода витебський, ани его врядники витебские ни судити, ни радити, только маєт ими справовати и дан грошовую, и вси доходы в нихъ выбирать и до скарбу н(а)шого отъдавати державъца нашъ оболецкий». Однак, піддані мали відробляти всі «роботы замку Витебского подлуг стародавнього обычая и повинности своее вси тые роботы в замьку Витебского». Такий стан речей мав тривати до того часу, поки «мы, г(о)с(по)д(а)р(ы)ня, тых волостей в держаньи будемъ»¹⁹. Можемо лише при-

¹⁸ Там само. – С. 64–64 об.

¹⁹ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 38–39.

пускати, що причиною такого вироку стало питання безпеки держави, оскільки вказані волості були прикордонними («люди українніе»).

Дотримуватися «старовинних звичаїв» мав крем'янецький міщанин Михайло Скуйбеда, котрий отримав 13 січня 1549 р. в оренду на один рік доходи від крем'янецьких мит. Зокрема у привілеї Бони зазначалось: «Михайла Скуйбеду при тыхъ доходехъ нашихъ замъковыхъ кремянецькихъ зоставуемъ и заховываемъ такъ, ижъ онъ вси мыта наши замъковыя кремянецкие на мѣстцахъ *стародавѣна звыклыхъ и водлугъ стародавѣного звычая и захованья* (курсив наш. – Д. В.) и якъ до сего часу ку пожитьку скарбу нашого брано и держано было, тамъ выбирати и къ рукамъ своимъ посполъ гребельнымъ дунаевскимъ и сапановскимъ держати и мети маеть»²⁰. 9 вересня 1549 р. термін оренди було продовжено ще на 1 рік з аналогічними умовами²¹.

Ізраїль і Нахим Песаховичі та Юшко Мошесвич отримали 8 листопада 1548 р. в оренду мито в замках Пінськ, Клецк та Городок на таких умовах: «мають всякие мыта, и понизовое, и корчмы наши пивъные и медовые з воскомъ, што с корчомъ медовыхъ приходить, и горельку и корчмы поселские, торговое, важное, померное, воскобойню, перевозки в Пинску и Городку и иныше пожитьки, естли которые ку тымъ мытомъ нашимъ *здавѣна прислухалы...* держати, и *водлугъ звыклого обычая и справы тамошнее, яко ся здавѣна до сихъ часовъ заховувала* (весь курсив наш. – Д. В.), на мѣстцахъ звыклыхъ выбирати и справовати, и тымъ пожитькомъ водлугъ воли своее шафовати»²².

Зазначені приклади яскраво підтверджують позицію влади ВКЛ стосовно недопущення проявів свавілля у митній політиці та тарифах. Судові справи, щодо порушення урядниками «старини» у митних справах, відомі ще з другої половині XV ст. При цьому, уряд для забезпечення стабільності функціонування митниць інколи встановлював розміри митних зборів підкреслюючи при цьому їх походження з давніх часів і, таким чином, прямо порушуючи декларований консервативний постулат «старини не рухаємо, а новин не вводимо»²³.

²⁰ Там само. – Л. 48.

²¹ Там само. – Л. 92 об. –94об.

²² Там само. – Л. 22 об.

²³ Україна і Литва в XIV– XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти / В. Г. Берковський, А. В. Блануца, Д. П. Ващук, А. О. Гурбик, Б. В. Черкас. – Луцьк, 2011. – С. 132–139.

Майнові відносини

При вирішенні справ, пов'язаних із нерухомим майном, частим є використання інститутів «застав» та «ув'язання». Зокрема «обычаем заставным» у сумі трьохсот кіп грошей литовських село Сомин замку Ковельського було записане князем Василем Михайловичем Сангушком старості луцькому, князю Андрію Сангушку-Кошерському. Коли саме це відбулось із документу не відомо, проте 13 квітня 1549 р. цей маєток був викуплений старостою ковельським, мельницьким, віжовським, мілановським і фаліміцьким, паном Богданом Михайловичем Семашком. Виявилося, що князь Василь ковельські маєтки «намъ (королеві Боні. – Д. В.) со всимъ правомъ и влѣастностью, яко ихъ самъ держаль и мель, спустиль». Тому господариня дозволила Богдану викупити вказане село у князя Андрія «в той же суме пенязей и тымъ правомъ и власностью, яко княз Коширьський его живаль»²⁴. Поклик на «обычай заставный» засвідчує дію Р. І Арт. 16 ПЛС, який дозволяв заставляти не більше 2/3 маєтностей²⁵, а це своєю чергою було нормою у достатутівий період²⁶.

У листі до троцької воєводи, княгині Олександри Острозької королева Бона зазначала (12 лютого 1549 р.), що «водлуг обычая захова-лого» послала свого дворянина Дашка Романовича Гладкого ув'язати архімандрита кобринського Васіана у владцтво Пінське та Туровське. Перший отримав повноваження «яко естъ обычай ему (Васіану. – Д. В.) его (владцтво. – Д. В.) подати со всимъ на вьсе маєть»²⁷. Аналогічно з попереднім прикладом, «обычай» ув'язання також вже був «старинною», оскільки на землях ВКЛ відомий з давніших часів. Скажімо, 18 жовтня 1441 р. Казимир Ягеллончик пожалував пану Федору Немировичу данників у Клецькій волості – Огаревичів із селом Огаревичі, а ув'язати наказав наміснику клецькому, пану Івану Рогатинському («и ты бы его увезал в тые люди и у село»)²⁸. Аналогічно 20 люто-

²⁴ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 56–57.

²⁵ Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут... – С. 144.

²⁶ Владимирский-Буданов М. Заставное владение // Передмова до: Архив ЮЗР. – Ч. VIII. – Т. VI: Акты о землевладении в Юго-Западной России XV – XVIII вв. – К., 1911. – С. 11; Блануца А. Норма про «trzcisznu» в Першому Литовському Статуті та її рецепція до кінця XVI століття // Pirmasis Lietuvos Statutas: straipsnių rinkinys / sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005. – P. 99–106, reziumė lietuvių k; Блануца А., Ващук Д. Інститут «старини» й «новини» в правових та економічних джерелах Великого князівства Литовського (друга половина XV–XVI ст.) // Укр. іст. журн. – 2006. – № 2. – С. 11–23.

²⁷ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 57–57 об.

²⁸ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3. (1440-1498): Užrašymų knyga 3 / Parengė L. Anužytė ir A. Baliulis. – Vilnius, 1998. – P. 43.

го 1466 р. Казимир Ягеллончик пожалував королівському писарю Василю маєток Кгирдут'єво і наказав «в тоє именеицо увязати пану Василю Корсаковичю»²⁹.

«Старина» присутня і під час пожалування маєтків. 14 вересня 1515 р. князь Федір Іванович Ярославич з княгинею Оленою надали своєму духовнику, попу Василю Дем'яновичу дворище Десятниківщину в селі Вишевичах «со вьсимь с тымъ, што и старыны к тому дворищу прислухало»³⁰. Подібне твердження зустрічаємо і у підтверджені Бони попу Лаврентію Івановичу на церкву Св. Спаса з приділом Св. Семена у м. Вижва. Священнослужитель отримав зазначену нерухомість з такими умовами: «Маєт онь тамъ церькви попомъ быти и вьсихъ пожитковъ, которые кольвекъ к той церькви и придилу Све(то)го Семена наданые суть и здавна *прислухають* (курсив наш. – Д. В.)». Крім цього окремо зазначалось, що до його володінь відносилось 2/3, а третину мав отримати піп з міста Стара Вижва³¹.

Правові відносини

Серед документів, яку стосуються правовідносин, відмітимо такі. У скарзі господарського дворянина Миколая Новицького на намісника скидельського й кринського Лева Михайловича (1549 р.) міститься досить цікавий поклик на «старину». Останній звинувачувався в тому, що вирішив його справу з кринським королівським підданим Ортимцем «не водлугъ обычая права Статуту земьского»³². Тобто, «новина» – ПЛС – за 20 років функціонування вже стала «обычаем».

Зовсім по-іншому мала вирішитись справа Івана Промезького, сина королівського писаря Івана Горностая, щодо розмежування його маєтку Промезького з господарським маєтком Пунським. Відповідне розпорядження від Бони отримав намісник пунський Ярош Івілецький (29 червня 1549 р.). Зокрема, у встановлений ним термін на розгляд справи мали прийти уповноважені Іваном особи, котрі спільно із намісником визначали кордони Промезького маєтку «не вь обычай якого права, только такъ згодливимъ способомъ»³³. У цьому випадку, «обычай права» стосувався норм ПЛС, а «згодливый способ» означав «полюбовне» (тобто без судового засідання) вирішення конфлік-

²⁹ Ibid. – Р. 24.

³⁰ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 51–51 об.

³¹ Там само. – Л. 89 об.

³² Там само. – Л. 54.

³³ Там само. – Л. 78.

ту, що було звичною нормою правовідносин у ВКЛ³⁴. Водночас, навіть при такому варіанті справа не обходилась без ПЛС. Зокрема в Р. 8 Арт. 2 стверджувалось, що свідчити у майнових справах можуть «люди добрыи, шляхтичи, або листы, або иныи люди годнейшии, близкие суседы», котрі «мають светчити без присяги их телесное, подле давного звичаю земского»³⁵. Проте існували обмеження щодо національного походження свідків: у земельних справах заборонялось свідчити євреям і татарам, а дозволялось «хрестиянам латынского або греческого закону»; при цьому вони мали щорічно сповідатись, причащатись та не бути «у славе межи околицы, ани в злодействе, ани в фалшивстве» (Р. 8 Арт. 5)³⁶.

Серед матеріалів 32-ї Книги міститься справа щодо функціонування механізму розгляду судових справ, відомого як «вище право». Так, у листі королеви Бони до старости кобринського (лютий 1549 р.) зазначалось, що зем'яни селецькі в разі виявлення порушень у процесі правосуддя, мають право апелювати до господарського суду, «яко есть обычай права тамошнего Великого князства», а староста зобов'язувався зробити випис зі справи та встановити термін приїзду до великокнязівської канцелярії³⁷. У цьому випадку інститут «старини» продовжував спрацьовувати, оскільки у різних землях ВКЛ шляхта вже довгий час користувалась правом переведення судового засідання до великокнязівської канцелярії. І не зважаючи на те, що Р. 6 Арт. 1 ПЛС загалом забороняв такі дії, проте в окремих випадках, як от у представленій справі, дозволялось: «...А если бы ся видело водле сказаня которой стороне кривда, а бачила бы сторона, иж ей не подле права писаного всказано, тогда маеть листа просити в суде сказанья своего, которым обычаем сказали на нем. А судьи повинни будут ему дати лист под печатью своею, а он маеть з оными судьями перед нами або на первом сойме говорити и лист тых судей вказати»³⁸. Водночас, на думку М. Максимейка, розгляд судових справ саме на сеймах був надзвичайно обтяжливим як для господаря і панів-ради, так і для інших делегатів, оскільки «землевласники змушені були перебувати на сеймі додатковий час, чекаючи, поки закінчаться судові справи, щоб потім перейти до тих питань, заради яких зібрались»³⁹.

³⁴ Ващук Д. «АБЫХМО ДЕРЖАЛИ ИХЪ ПОДЛЕ ПРАВА ИХ ЗЕМЛИ»... – С. 84–85.

³⁵ Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут... – С. 207.

³⁶ Та само. – С. 208.

³⁷ РГАДА. – Ф. 389: Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 52 об–53.

³⁸ Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут... – С. 182.

³⁹ Максимейко Н. Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Харьков, 1902. – С. 124.

Отже, серед розглянутих документів 32-ї Книги записів функціонування інституту «старини» простежується у; 1) сфері адміністративного регулювання (облаштування кордонів земель); 2) різноманітних економічних сюжетах, зокрема при здійсненні ревізій, митній та податковій політиці, відбуванні повинностей; 3) вирішенні майнових питань; 4) правових відносинах при розгляді судових справ. Аналіз документів засвідчив, що «старина» була невід'ємною частиною повсякденного життя. Цей інститут активно використовувався як владою, так і соціумом для захисту своїх інтересів. При цьому частим є використання синонімічних «старини» слів та виразів: «обычай», «обычай заховальй», «стародавний обычай», «обычай права».

ДОДАТКИ⁴⁰

№ 1.

Оригінал: РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 14об–16об.

Мікрофільм: РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Часть 1. – Л. 14об–16об.

1548, липень-серпень (?). Петриків (?). Лист королеви Бони до державці рогачівськоо Павла Пелжинського стосовно деяких кривд із підданими Рогачівської волості.

[14 зв.] Листъ, писаныи до державцы рогачевског(о) Павла Пельжынського за поддаными волости Рогачевское в некоторых кривдахъ ихъ.

Державьцы нашому рогачовскому Павьлу Пелжиньскому.

Што очевистьно с тобою перед нами мовили подданые наши, волощане замьку нашего Рагачовьского, о томъ, ижъ што которыхъ осмь сторожовъ они на кожьдую недѣлю з волости замьку тамошьнего Рагачовьского водлугъ повиньности своее на сторожу высылають, то пакъ, дей, ты оныхъ сторожовъ на послуги свои из замьку отьсылаешъ животины и коны своихъ пастъвити, пашьню пахати, огородовъ

⁴⁰ Публікація документів підготовлена відповідно до критично-дипломатичного методу публікації (*Німчук В.* Правила видання пам'яток писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. – К., 1995. (проект). – с. 18–21). Літери, які вийшли з ужитку, позначались сучасними. Передачу паєрика уніфіковано через *й*. Заголовки до документів передано курсивом українською мовою.

овощовыхъ справовати, еще, *дей*, к тому кони своихъ в замьку имъ стеречи, и въ кухни послуговати, и гной имъ зъ замьку возити велишь, на што, *дей*, они зъ вековъ не были повиньни. Яко жъ || [15] листь небожьчика князя Федора Ярославича и листы старость н(а)шихъ перьвыхъ рогачовьскихъ, небожьчиковъ Ильинича и п(а)на Ивана Михайловича, *перед* нами покладали, которыми листы они суть вызволены отъ сторожи коней врьдничихъ тамошьнихъ и тежъ отъ службы кухоньной.

Еси ты о томъ всемъ з ними *перед* нами очевистьную справу мель и мы жалобы ихъ и твоего отьпору выслухавши, такъ есмо вырокомъ нашимъ знашли и постановили, ижъ тыхъ подданныхъ нашихъ, волощанъ рогачовьскихъ, которые на сторожу до замьку приходять на послуги свои нигде зъ замьку, и ты яко на пастоенье коней, животины свое, такъ до пашьни, до огородовъ и на жадные иньшие послуги нигде зъ города ихъ отьсылати не маешь, бо они того для на сторожу до замьку приходять, ижъбы в замьку стерегли и въ немъ уставичьне были. А тые послуги, которые бы в замьку потребные суть, абы справовали, бо ихъ мы отъ таковыхъ послугъ в замьку вызволити не хочемъ, ани вызволяемъ.

К тому, што тые жъ волощане наши рогачовьские жаловали, ижъ которые *вепровъ* дванадцать они до замьку нашего Рогачовьского по осми грошей широкихъ на *кождый* рокъ платити и отьдавати повиньни. То пакъ, *дей*, ты пинязи за тые *вепры* подлугъ повиньности васъ отъ нихъ, ихъ *вземьши*, потомъ, *дей*, *вепри* в нихъ по той же цени, по осми грошей широкихъ, берешъ, а иньшие тежъ *вепри* в нихъ по чому хочешъ, и не *водлугъ* цены, брати на потребы замьковые *кажем*. Гдѣ тежъ ты того *промежьку* васъ *досмотревъши*, такъ есмо знашли и постановили, ижъ тые подданные наши, волощане || [15 зв.] рогачовские, *водлугъ* повинности свое *будуть* на *кождый* рокъ повиньни до *скаръбу* нашего рогачовьского дванадцать *вепревъ* живыхъ, не вельми худыхъ, *давати*, а тые *вжо* оныхъ *пънязей*, што за *вепри* были повиньни *давати*, з нихъ брати не *будешъ*. А если бы еси на потребу замьковую *большей* *вепров* потребоваль, и ты в нихъ *куповати* *будешъ* по тому, по чому *слушьною* ценою *сторговати* у которого з нихъ можешъ.

При томъ тежъ, што тые жъ волощане рогачовьские жаловали на тебе *перед* нами очевистьно о томъ, што жъ, *дей*, *волы*, *яловицы*, *бараны* и иньшую животину в нихъ берешъ по чому хочешъ, по тому имъ, а не такъ, яко бы *слушьне* а *побожьне* з нихъ, *который* *продати* могъ, *платишь*. Яко жъ еси ты *перед* нами к тому не *зналь* ся и мы *промежьку* васъ *досмотривъши*, такъ есмо знашли и *тобѣ* *заказали*, штобы еси в нихъ животины ихъ такъ без цены не *бралъ* и *слугамъ* своимъ брати не *казалъ* под ласкою нашою. А *однако* жъ мы в томъ *слушьное* *постановенье* *хотячи* *мети*, такъ есмо

постановили, ижъ бы вси волощане замъку нашего воловъ, яловиць не мають нигде, только у месте нашомъ Рогачовскомъ при замъку продавати. А ты тежъ тамъ у нихъ по цене слущьной, яко и который иньший купецъ, оную животину можешъ продавати, а силою ничего брати не можешъ, а овъцы, бараны и козы, тогды имъ вольно маеть быти на волости кому захотять продавати.

Тежъ есмо около пересудовъ децькованог(о) и вижового, такъ очевисто промежку васъ постановили, ижъ коли который подданий нашъ || [16] на которомъ другомъ, што с права презыщеть, тогды пересуду отъ речи презысканое десять грошей дати маеть. А где бы ся хто отъ чого отягаль, тогды памятного чотыри гроши маеть дати, а децькованого отъ мили по грошу, а слугамъ твоим, кгда отъ тебе с права посланы будутъ, платити мають, а вижового отъ кожъдой ричи вижови твоему по дванадцати грошей платити повинъни будутъ. Однако жъ, где бы который з нихъ о малую речъ вижа в тебе не далеко браль, тогды хочемо мети, ижъ бысь на таковыхъ бачьность мель и помире такое вижовое на нихъ брати, а звлаща на убогихъ казал брати.

При томъ тежъ, што тые жъ подданные наши рогачовские с тобою очевисто перед нами мовили, ижъ на села ихъ горельку и меды насылаешъ и самъ зъ собою привозишь, а потомъ оный медъ и горельку слуги твои выпють, а они то за децькованьемъ твоимъ платити мусяць. И с того очевистьного мовенья вашого постановили есмо такъ, ижъ ты николи яко медовъ, такъ и горельки на села ихъ насылати, ани зъ собою привозити не маешъ, а если которому з нихъ того на село потреба будетъ, нехай онъ собѣ с корьчмы н(а)шой рогачовской, а не чужой волостьной береть.

Тежъ што тые жъ подданные наши рогачовские с тобою перед нами очевистьно о подводы мовили, ижъ на потребу свою с купьями своими до мыть иньшихъ ихъ подводу посылаешъ над повинъность ихъ стародавнюю, где мы тежъ того промежку васъ досмотривъши, такъ есмо постановили, ижъ тые подданные наши на власные потребности твое дал есть и иньшихъ с купьями твоими несуть, ани мають быти повинни || [16 зв.] ходити, только где у своей волости отъ села до села або тежъ зъ села до замъку потребности замъковые будутъ повинъни привозити, або где бы на послугу нашу и замъковую власную пришло, тамъ они водлугъ повинъности своее стародавньої повинни будутъ у подводу ходити.

№ 2.

Оригінал: РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 16об–17об.

Мікрофільм: РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Часть 1. – Л. 16об–17об.

1548, липень-серпень (?). Петриків. Лист королеви Бони до того ж намісника рогачівського Павла Пелжінського з підданими рогачівськими с. Лучицького, щоб примушував їх до інших повинностей, крім стародавніх.

[16 зв.] Лист, писаний до того ж наместника рогачевског(о) Пелжынского за поддаными рогачевскими села Лучицкого, абы болшь над повинност их ничего не вытегаль на них.

Бона, Божью м(и)л(о)стью.

Державьцы рогачовскому.

Што при бытности твоей тут при дворе нашомъ, на тотъ час у Петрикове, жаловали намъ подданные наши волости Рогачовьской села Лучинского на тебе о томъ, што жъ, дей, ихъ ты над повинность ихъ ку роботамъ у фольварькохъ тамошньнихъ замьковыхъ присиляеш и приворочаешъ, где еси ты з ними о томъ перед нами очевистную справу мель. А такъ еси повѣдиль, ижъ они на таковыя работы не суть повиньни, только, дей, ихъ на хлебе замьковымъ в той работе толокою уживаешъ.

И мы есмо того промежъку васъ досмотривъши, такъ знашли и постановили, ижъ тые люди наши лучинские у фольваркохъ тамошнихъ, || [17] яко пашъни пахати, хоромъ и кухонъ ставити, и огородовъ тынити и справовати, и жоньки ихъ огородовъ полоти и жадное работы робити не мають, нижъли коли бы на толоку за хлебомъ вьрядничимъ были ку таковымъ роботамъ фольварьковымъ возваные, тогда по своей доброй воли, хто похочеть, тотъ на нее поидеть, але силою вьрядники наши тамошъние никого з нихъ к той работе фольварьковой приворочати не мають.

Што тежъ тые жъ подданные наши лучинские жаловали на тебе, ижъ они здавъна за воз сѣна з дыму по два гроши платити на кожъдый рокъ суть повиньни, и ты, дей, и тые п(е)н(я)зи за сено з нихъ берешъ и сено имъ над повинность ихъ косити велишъ. Яко жъ еси и ты самъ передъ нами повѣдиль, ижъ они тотъ платъ по два гроши за кожъдый возъ сѣна з дыму платять, а над то, дей, и сѣна чотыри стоги на кожъдый рокъ косити повиньни. Гдѣ мы того промежъку васъ досмотревъши, на томъ есмо постановили, ижъ тые лучиньцы и по дву грошу за воз сѣна с кожъдого дыму платити и на кожъдый годъ чотыри стоги сѣна тамъ,

гдѣ имѣ в прилеглисти указано будеть, косити водлуг своєї стародавньої повинности.

При томѣ тежъ который листъ они перед нами, старосты нашего пиньского, небожъчика п(а)на Ивана Михайловича, на томѣ они здавна осели вказывали, мы ихъ правом при томѣ листе заховываемъ. Только гдѣ бы потреба вказывала, тогда они замокъ нашъ Рогачовський восполोकъ и з ыньшою волостью нашою тамошьнею робити и будовати повинни будуть.

А приказуемъ тобѣ, ижъ бысь тыхъ подданныхъ лучиньцовъ водлугъ сего листу нашего заховаль и над повинность ихъ стародавнюю, штобы еси имѣ кривдѣ никоторыхъ не дѣлалъ и новинъ не уводиль, а селетровъщину, ижъ бысь з нихъ по тому жъ, яко жъ и з иньшихъ волощанъ тамошьнихъ, з дыму по два гроши в кожъдый год бралъ, конечно.

Писанъ у Петрикове под летъ Бож(его) нарожъ(еня) || [17 зв.] 1548 м(е)с(я)ца⁴¹ ден, иньдиктъ 6.

№ 3.

Оригінал: РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 19об–20.

Мікрофільм: РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Часть 1. – Л. 19об–20.

1548, лютого 18. Петриків. Лист королеви Бони до державці рогачівського Павла Попелжинського щоб людей церкви Св. Кузьми та Дем'яна не судив, пересудів і вин не брав.

[19 зв.] Лист, писаний до державцы рогачевского Павла Попелжинского⁴², абы в люди церкви св(я)того Кузмы [и] Демяна в Рогачевс ничымъ ся не вступовал.

Державъцы нашому рогачовскому Павлу Попельжинському⁴³.

Што при бытности твоей тутъ при дворе нашомъ, на тотъ час у Петрикове, жаловаль намъ попъ нашъ з Рогачова св(я)того Кузмы [и] Демъяна Григорей о томъ, што жъ, дей, в люди его церковные, которыхъ здавна и с предковъ своихъ ку оной церкви онъ вживает над повинность ихъ, вступуешъ ся, ихъ, дей, судишь, берешъ пересуды и выны на нихъ, гдѣ тежъ ты зналъ ся еси к тому, ижъ еси вину на нихъ взялъ за то, што жъ они бобровъ своихъ через заказ твой Ивану Зенькевичу попродавали.

⁴¹ У ркп. після слова залишено місце для зазначення місяця й числа дня.

⁴² Так у ркп, потрібно читати «Пелжинського».

⁴³ Так у ркп, потрібно читати «Пельжинському».

А такъ мы того || [20] промежку вас выслухавши, и не хотячи того мети, абы церкви Б(о)жеи, которое уближенъе и кривды не была оному попу Григорю быти на потомные часы мѣли, яко⁴⁴ есмо тобѣ усне рассказали, такъ и симъ листомъ нашимъ приказуемъ, штобы еси у тые люди церковьные над повинность ихъ не вступоваль ся и ихъ не судиль, ани радиль, пересудовъ и винъ з нихъ не браль, и кривды оному попу и людемъ его над повинность ихъ стародавнюю не дѣлал. Нижъли оные люди того попа Григоря церкви, которые повинности ку тамошнему замьку нашому Рогачовскому здавна спольняти были повинни, тогды ихъ мы с таковыхъ повинности ихъ стародавнихъ тые з нихъ ку замьку н(а)шому тамошнему смотрѣти будешъ, конечно.

П(и)сан в Петрковѣ под лет(а) Бож(его) нарож(енья) 1548 м(е)с(я) ца фев(раля) 18 день, индиктъ 6.

Dmytro Vashchuk

**To history of everyday life of the Grand Duchy of Lithuania
(the institute of the «old times»
on the materials of the 32-nd Book of inscriptions
of the Lithuanian Metrica)**

The peculiarities of functioning of institute of «old times» in an everyday life of inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania (henceforce – GDL) are analyzed in article. Discussions in a modern historiography concerning degree of conservatism of policy of the government of GDL in the annexed territories became the precondition of this research. Documents of the 32-nd Book of inscriptions of the Lithuanian Metrica became an object of the scientific analysis in this publication.

As a result of research, action of institute of «old times» of the GDL was revealed in such spheres, as administrative regulation (arrangement of borders of lands), economic life (implementation of audits, a customs and tax policy, and serving of duties), the solution of property questions, legal relations in jurisprudence.

The analysis of sources testified inherence of a factor of «old times» for an everyday life of the GDL. This institute was actively used both the authorities, and society for protection of their interests. Thus it should be noted frequent use for designation of this phenomenon the following synonymic row: «custom», «age-old custom», «custom of the right».

⁴⁴ У ркп. слово вписане над рядком.